

Bálint Gábor (1967) könyvtáros az ELTE Angol-Amerikai Intézetében. Több tanulmánya jelent meg a 20. századi könyvtörténet témaköréből. Martialis verseinek fordításával több mint tíz éve foglalkozik.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A Colosseum megnyitó ünnepségei. Martialis és a Látványosságok könyve (2006/2).

Martialis: *Ajándékok könyve*

Az ókori Róma népének valószínűleg a Saturnalia volt a legkedvesebb ünnepe, mai szemmel nézve szinte karácsony és farsang egyben. Az emberek ilyenkor a régen elmúlt aranykort próbálták visszaidézni, amikor Itáliában még Saturnus (akit azonosítottak a Zeusz által elűzött Kronossal) uralkodott, s az itt lakókat megismertette a mezőgazdaság és szőlőtermesztés áldásaival.

Maga az ünnep december 17-én kezdődött és több napig tartott, tehát éppen a téli napforduló idejére esett. Ilyenkor szünetelt a munka, az állami tevékenység, az iskolai oktatás, még a rabszolgáknak sem kellett dolgozniuk, sőt a régi aranykorra való tekintettel a gazdáikkal együtt lakomázhattak, de előfordult az is, hogy maguk a gazdák szolgáltak fel nekik a terített asztalnál. Ilyenkor szabad volt az általában tilos kockajáték is.

Saturnalia alkalmával a római polgárok nem vették fel a közéletben általában kötelező togát sem, amelynek viselete eleve bizonyos méltóságot adott az embernek, hanem helyette az egyszerű háziköntösben, a *synthesis*ben, sokkal „lazább” ruhában járkáltak az utcákon is. Az ismerősök és barátok, a cliensek és patronusok ajándékokat küldözgettek egymásnak, ki-ki saját vagyoni helyzetének megfelelően. Idővel divattá vált, hogy az ajándékok mellé frappáns, tréfás versikéket mellékeljenek, amelyek révén még az olcsó ajándékokat is szívesebben fogadja a megajándékozott.

Ilyen versek írására természetesen nem mindenki volt képes házilag, tehát kézenfekvő volt az ötlet, hogy ezeket az epigrammákat akár meg is lehetne vásárolni, ha egy tehetséges poéta előtte megírja őket. Talán ezért gyűjtötte össze az évek során szerzett effajta versikéit – minden bizonnyal a könyvkereskedő Tryphon tanácsára – Marcus Valerius Martialis, a Hispaniából származó, s ügyvédnek indult, de a pervitelhez nem sok kedvet érző negyvenéves római lovag. Már nem volt teljesen ismeretlen Róma népe előtt, hiszen néhány éve, az Amphitheatrum Flavium megnyitásakor adta ki első verseskönyvét, amely a felavatási ünnepségekről szólt. Az amphitheatrum később mint Colosseum, maga a könyv pedig *Liber spectaculorum* vagyis *Látványosságok könyve* néven ismert az utókor számára.

A *Xenia* (*Ajándékok könyve*) Kr. u. 84 vagy 85 decemberében, a Saturnalia előtt jelent meg az *Apophoreta* (*Nyeremények könyve*) című versgyűjteménnyel együtt. Mindkettőben egy-egy címmel ellátott disztichon mutatja be, jeleníti meg a különböző ajándék- vagy nyereménytárgyakat. A *Xenia* szinte egy képzeletbeli lakomát, illetve ennek előkészületeit idézi fel: a versek legtöbbje ételekről és italokról szól, néhány pedig a lakoma előtti áldozatbemutatóhoz való tömjénről, a lakomán viselt rózsakoszorúról és hajra kenhető illatszerről. Egy versnek pedig a tűzifa a témája – de hát végül is az ételek elkészítéséhez tűzifára is szükség van.

Bár a legtöbb vers olyan, hogy bárki elküldhette ismerőseinek a saját ajándékaival együtt, néhány darabjuk eléggé személyes, vagy éppen aktuális. A 69. versben pl. Pudens, az ismerősét említi Martialis (ez a darab azért született valószínűleg, hogy Pudens elküldje az ajándékkal együtt), a 119. és a 124. a költő, illetve vidéki szomszédjainak boráról szól, a 100. pedig nyilvánvalóan egy egyszeri amphitheatrumi jelenetről.

Megnézve az epigrammák sorrendjét, nemigen fedezhetünk fel benne semmilyen rendszert. A borok ugyan legutoljára sorakoznak egymás után, de pl. a 40. vers tájékán

¹ Vagyis a papirusz alapjául szolgáló papirusznádat. Ha múzsák nem segítik, akkor az összes papirusz kárbavész, és csak csomagolópapírnak lesz jó.

² A kockadobásnál *venus*nak hívták a legjobb és kutyának a legrosszabb dobást.

³ Vagyis a Saturnaliakor szokásos kockázás helyett Martialis inkább verseket ír. Így legalább nem veszhet – igaz, nem is nyerhet, hiszen az írói honorárium akkoriban ismeretlen fogalom volt.

⁴ Korabeli híres mimus-színész, Domitianus kedvence.

⁵ Vagyis hiábavalóságokra pazarolni az időt.

⁶ Martialis visszatérő gondolata, hogy a tréfákat, ha valóban mulatni akarunk rajtuk, a tréfára való időben kell olvasni.

⁷ Akkortájt nem volt szokás címeket adni a verseknek. Martialis is csak ebben a két könyvében tér el ettől, ezért külön meg is magyarázza.

⁸ Domitianus. Martialis tehát a császár említésével kezdi meg az ajándékok felsorolását.

elég nagy összevisszaság uralkodik: malac, gyümölcs, disznó, csirke, gyümölcs, kenyérfajta, gomba, madár, gomba, madár stb. Lehetséges, hogy az évszázadok alatt a versek sorrendje összekavarodott (a kutatók meg is cseréltek néhány verset), de lehet, hogy Martialis valóban így, egyszerűen a változatosságot szem előtt tartva rendezte el könyvét. A figyelmes olvasó jó néhány hiányt is felfedezhet: nem szerepel pl. az alma (birsalma és gránátalma van), sem a körte (jóllehet abban az időben Martialis a „Körte-házban” lakott Rómában, amely az udvarán álló fáról kapta a nevét), nincs csicseriborsó sem (amelyről Cicero a nevét kapta); de bab és lencse van stb. Úgyszintén hiába is keresné az olvasó e versekben a későbbi sziporkázó martialisi elmésségeket: ezek még nem tartoznak az életmű igazán jelentős részéhez. Mindezen hibák ellenére fontosak és érdekesek ezek az epigrammák, hiszen (egybevéve a *Nyeremények könyve* verseivel) szinte a római mindennapi élet miniatűr enciklopédiáját adják.

Bár a *Xenia* Martialis másodikként megjelent műve, a modern kiadások általában a későbbi tizenkét epigrammáskönyv után teszik mint tizenharmadikat. Az alábbi fordítások és jegyzeteik Shackleton Bailey kommentáros kiadása (Loeb Classical Library, 1993) alapján készültek. A versekhez csak a megértéshez szükséges információkat közlöm, jóllehet több kérdésben (pl. a *garum*nak a római táplálkozásban betöltött szerepéről) akár külön tanulmányok is készülhetnének, illetve bizonyos témákban (pl. a versekben szereplő növény- és állatfajták pontos meghatározásában) az egyes kutatók véleményei megoszlanak.

Bálint Gábor

XIII. 1.

Hogy kaphasson a hal takarót, s az olívabogyó is,
s hogy sose vesszenek ám éhen a ronda molyok,
irtsátok, múzsák, káromra, a nílusi nádat:¹
új tréfákat akar tőlem a borközi tél.

Kockám nem verseng ezután ama csontdarabokkal,
és nem kell dobnom már se venust, se kutyát.²

Könyvem a kockavető poharam, s a dióm is a könyvem;
nincsen e játszmában kár se, haszon se nekem.³

XIII. 2.

Bár jó orrod van – de lehetsz magad orr is egészen,
akkora, melytől még Atlas is ózdkodik ám –
s bár képes lennél, ugye, megcsipkedni Latinust,⁴
csakhogy mégse tudod játszani poénjaim úgy
szidni, ahogy teszem én. Mért jó foggal *fogat* enni?⁵
Hogyha ehetnéked van, nosza húsba harapj.
Kárba ne vesszen időd! Hiszen annyi a bőszen önimádó!
Lőjéd azokba nyilad! – Semmik e versek, igaz.
S mégsem semmik egészen ezek, ha baráti szemekkel
és nem reggeli zord-józanul olvasod el.⁶

XIII. 3.

Összes „Ajándék”-os verseckéim kicsi könyvét
négy sestertiusért megveheted magad is.
Túl sok a négy, mondod? Ha netán kettőbe kerülne
már jól jár az ügyes könyvkiadója, Tryphon.
Kaphat ajándékként (ahelyett!) pár verset a vendég,
buzsád hogyha üres – mint ahogyan nekem is.
Cím van a versek előtt, elmondja az is, mi a tárgyuk:⁷
lépd át azt, melynek címe se szimpatikus.

XIII. 4. Tömjén

Szórj tömjént, hogy az égbe sokára kerüljön Urunk,⁸ és
bírja sokáig a Föld: kérd kegyesen Jupitert.

XIII. 5. Bors

Hogyha kövér, szép sárgás tollu fűgészmadarat kapsz,⁹
jól készítsd el, okos: tégy bele borsot is ám.

XIII. 6. Tönkölylé¹⁰

Én csak tönkölylét tudok, adja a gazdag a méhsört.¹¹
Hogyha meg az sem akar küldeni – rajta, vegyél.

XIII. 7. Bab

Míg otthon sápadt bab fő a vörös fazekadban
s bárki ebédelni hív: utasítsd te csak el.

XIII. 8. Dara

Tölts etruszk kását a parasztfazekadba színültig,
s majd abból üresen mennyei bort iszogass.¹²

XIII. 9. Lencse

Nílusi fajta, hiszen Pélúsi¹³ adta e lencsét.
Tönkölynél olcsóbb, s többbe kerülhet a bab.

XIII. 10. Finomliszt

El se hiszed, hogy a liszt becses ám és mennyire hasznos!
Sok finom ételt süt ezzel a pék, s a szakács.

XIII. 11. Árpa

Ezt sosem adja a szóotalan öszvérenek a hajcsár.¹⁴
Egy kocsmárosnak – s nem neked adtam oda.

XIII. 12. Gabona

Líbia háromszáz vékányi nemes gabonát küld:
s Róma vidékén itt így ne halódjon a föld.¹⁵

XIII. 13. Cékla

Hogy jó íze legyen – hisz munkásétel a cékla –,
sok borsot meg bort rak bele majd a szakács.

XIII. 14. Fejessaláta

Régen még az ebéd végén ették a salátát,
azt mondd meg, hogy most mért lakomák elején?

XIII. 15. Füstnélküli fa

Hogyha a birtokod ott van Nomentum közelében,
gazda, javaslom, hogy hordj be elég tűzifát.¹⁶

XIV. 16. Répa

Répákat kaptál, mik a téli hidegnek örülnek,
s fenn az egekben még ezt eszi Romulus is.¹⁷

XIII. 17. Keltorzsa

Undort hogy ne okozzon a halvány torzsa tebenned,
főzd szódás vízben, s zöldszínű lesz az a kel.¹⁸

XIII. 18. Snidling

Hogyha erős aromájú tarentumi¹⁹ hagyma ebéded,
zárt ajkakkal tudsz csókokat adni csupán.

XIII. 19. Póréhagyma

Küld kitűnő póréhagymákat Aricia²⁰ berke:
hószínű törzse felett látod a zöld hajat is.

⁹ Erről szól a 49. vers.

¹⁰ A tönkölybúzából erjesztett italt a szegényebbek fogyasztották.

¹¹ Valójában ez nem sör. Lásd a 109. verset.

¹² Vidéki ízlés szerint kásás fazékban érlelve jobb ízű lett a bor.

¹³ Egyiptomi város a Földközi tenger partján. Már Vergilius is említi a lencsét (*Georgica* I. 228).

¹⁴ Merthogy elissza inkább a kocsmában az árát. Valószínűleg ez ismert kocsis-vicc lehetett akkoriban.

¹⁵ Itália abban az időben már nagymértékű gabona-behozatalra szorult Afrika északi részeiről. De legalább a hazai föld pihenhet, mondja Martialis, a gabona nem meríti ki.

¹⁶ A vers elég homályos. Talán Nomentum környéke vizesnek, mocsarasnak, esősnek számított, ezért a tűzifát sokáig kellett fedél alatt tárolni, hogy jobban égjen és ne füstöljön annyira. Mindenesetre furcsa, hogy tűzifát küldjön valaki ajándékba.

¹⁷ Az istenné vált Romulus a régi, egyszerű római szokások szerint étkezik a túlvilágon is. Korábban már Seneca is mint régi tréfát idézi valakitől (*Apocolocyntosis* 9).

¹⁸ A szódát (*nitrum*) ismerték a rómaiak a természetben előforduló szikló formájában. Már Apicius is ajánlotta a szakácskönyvében (*De re coquinaria* III. 1. 1) ezt a módszert.

¹⁹ Város Dél-Itáliában.

²⁰ Latiumi város.

- ²¹ Amiternum és Nursia szabin városok. A előbbi a karórépáiról volt ismert (valamint arról, hogy itt született Sallustius Crispus, a történetíró), az utóbbi pedig a kerek ré-páiról.
- ²² Suetonius szerint (*Augustus*, 76. 2) Augustus szívesen evett ilyen szőlőt kenyérrrel.
- ²³ Khiosz görög sziget, Setia latiumi város. Boráról lásd a 112. verset.
- ²⁴ A *melimela* édeskés, a gyermekek által kedvelt almafajta volt.
- ²⁵ Kübelé, a kisázsiai istenasszony kedvese, Attisz halála után fenyőfává változott. Egyes fenyők magjai egyébként valóban ehetőek, Olaszországban ma is fogyasztják.
- ²⁶ A berkenyét a modern kor enyhe hashajtónak tartja.
- ²⁷ Szokásos – és a legolcsóbb – újévi ajándék volt az aranyozott füge, főleg a kliensek adták a patrónusnak.
- ²⁸ Korsóban eltéve árulták, ahogy a következő versben szereplő aszalt szilvát is.
- ²⁹ Az aszalt szilvát a középkorban is gyógyszerészek árulták hasi problémákra.
- ³⁰ Az etrusiai Luna városában készült sajtok védjegye a félhold volt. A rómaiak egyszerű reggelijében nagy szerepe volt a különböző sajtoknak.
- ³¹ Korábban a vestinusok által lakott vidék az Adriai tenger partján.
- ³² Róma egyik városrésze, ahol igen sok zöldség- és sajtárus működött.
- ³³ Szabin város.
- ³⁴ A hagymafélék (és nemcsak a vöröshagyma, hanem általában a dísznövények hagymái is) a rómaiak szerint serkentik a nemi vágyat. Persze azt is beleérthetjük a versbe, hogy az öreg házások – nem lévén szexuális kapcsolatuk – már nyugodtan ehetnek hagymát.

XIII. 20. Karórépa

Ezt amiternumi föld termékeny kertje nevelte:
Nursia gömbjeiből²¹ így kevesebbet ehetsz.

XIII. 21. Spárpa

Ezt szép nagyra növelte a tengerparti Ravenna,
ám a vadontermő spárpa bizony finomabb.

XIII. 22. Keményhúsú szőlő²²

Nem serlegbe való vagyok én, Bacchus sose kedvelt –
ám nektár leszek én, hogyha nem inni akarsz.

XIII. 23. Chiusi füge

Chiusi ez, de olyan mint Sétia²³ óbora majdnem:
szinte olyan zamatos, s csíp is, akárcsak a só.

XIII. 24. Birsalma

Attika mézében birsalma került elibéd és
mondhatod erről, hogy „mézizü alma”²⁴ akár.

XIII. 25. Fenyőtoboz

Kapsz Cybelé-tobozát,²⁵ de a fát te kerüld, utazó, el,
hogy lepotyogva be ne törje szegény fejedet.

XIII. 26. Berkenye

Itt van a berkenye. Ezzel a renyhe gyomor feszesebb lesz.²⁶
Ám inkább ne te edd: jobb, ha fiúdnak adod.

XIII. 27. Aranyozott datolyák

Csillámló aranyos datolyák nyitják meg az évet –
szimpla ajándékként persze szegény ad ilyet.²⁷

XIII. 28. Kottana (apró szír füge)

Keskeny korsóban sorakoznak e déligyümölcsök.²⁸
Ám ez csak picike kottana: nem füge még.

XIII. 29. Damaszkuszi aszaltszilva

Távrolról jött és vénségtől ráncos e szilva:
hogyha hasad terhét szenveded, ez kiségit.²⁹

XIII. 30. Lunai sajt

Etruszk Lúna jelét hordozza magán ez a nagy sajt:
ebből több százszor reggelizik meg a srác.³⁰

XIII. 31. Vestinumi³¹ sajt

Hogyha szeretnél hús nélkül jó reggelit olcsón:
ezt itt Vestínium nyájai küldik eléd.

XIII. 32. Füstölt sajt

Nem minden tűzhely meg füst ad jóízű sajtot,
mert hisz a Vélabrum³² sajtja a legfinomabb.

XIII. 33. Trebulai³³ sajt

Trébula volt a szülóm. Két módon ajánlkozom enni:
kis lángon süss, vagy márts be a vízbe előbb.

XIII. 34. Hagyma

Hogyha az asszony öreg, meg már a tagod sem a régi,
egy lehetőség van hátra: a hagymaebéd.³⁴

XIII. 35. Lucaniai kolbász

Pícénium kondája adott, s Lúciónia töltött:³⁵
hószinü kásádat jól koszorúzhatom én.

XIII. 36. Egy doboz olívbogyó

Itt az olíva: megúsztá a zord pícéniumi sajtót.
Így ez kezdi meg és zárja le most lakománk.

XIII. 37. Citrom

Hát vajon Alcinous szigetén termett ez a citrom,
vagy pedig ott szedték messze a Hesperisek?³⁶

XIII. 38. Első napi tej

Pásztor csente el ezt még lábra sem állt gödölyéktől.
Nézd: első tej, amit új anyaállat adott.³⁷

XIII. 39. Gida

Pajkos kecskegidánk Bacchus rügyeit falatozta:³⁸
bűnhődjék! Istent sért meg ilyen kicsiként.

XIII. 40. Tojás

Míg a fehérje körülveszi szépen a napszinü sárgát,
halmártással³⁹ lesz prima-pikáns a tojás.

XIII. 41. Szopós malac

Lusta kocától elszakított malacot ha élém raksz,
tőlem a gazdag ehét vadkanebédet akár!

XIII. 42. Magnélküli gránátalma és jojoba

Líbia küld jojobát, gránátalmát teneked? Nem:
Nomentum fáin megterem ez, bizony ám!⁴⁰

XIII. 43. Ugyanaz

Küld külvárosi kert gránátalmát teneked meg
itthoni szép jojobát. Kell ide líbiai?

XIII. 44. Kocaemlő

El se hiszed, hogy már nem nyers kocatógy ez, olyan friss,
hogy bimbói tele, s jön ki belőle a tej.⁴¹

XIII. 45. Csirke

Líbia gyöngytyúkját kapnád vagy a phasisi fácánt⁴² –
csak hogy nincs. Kapsz hát itthoni szárnyasokat.

XIII. 46. Őszibarack

Nézd, alanyágaimon csupa olcsó kajszibarack volt –
s ojtott ágaimon drága az őszibarack.⁴³

XIII. 47. Picenumi kalácscipó

Pícénium kenyerét duzzasztja a hószinü nektár:⁴⁴
víztől pontosan így nő meg a könnyü szivacs.

XIII. 48. Csiperkegomba

Könnyü ezüstöt, sőt aranyat, tunikát, avagy öltönyt
küldeni – ám gombát küldeni jaj de nehéz!⁴⁵

XIII. 49. Fügészmadár⁴⁶

Míg a fügét csak eszem – mézszőlőből lakomázom:
inkább szőlésznek kellene hívnotok ám.

³⁵ Picenum közép-itáliai vidék, Lucania ettől délre fekszik. Az itt készült kolbász, a *lucanica* fogalommal vált, ahogy Magyarországon pl. a gyulai.

³⁶ Alkinoosz a phaiákok királya Kerküra szigetén, kertjei, ahogy a Heszperidáké is, közmondásosak voltak. A versben említett citrom nem az általunk ma ismert fajta, hanem az ennél édesebb és narancssárgább ún. méd citrom. Egyes vélekedések szerint ez nem más, mint a mitológiában szereplő aranyalma.

³⁷ A rómaiakkal ellentétben Magyarországon a vidéki állattartók az ellés utáni két-három napban emberi fogyasztásra alkalmatlannak tartják a kecske vagy a tehén tejét.

³⁸ A kecskék szívesen rágják a szőlő hajtásait. Martialis III. 24. versében is emiatt kell pusztulnia egy kecskének Bacchus oltáránál.

³⁹ Lásd a 102–103. verset.

⁴⁰ A jojoba afrikai gyümölcs, ma kínai datolya néven ismert, mivel Dél-Ázsiában is termesztik. Nyilván Itáliában is próbálták meghonosítani. Nomentumről lásd a 119. verset.

⁴¹ A kocatógy egyike volt a római konyha különleges ínycségeinek. Meglehetősen drága volt, hiszen ehhez a frissen ellett anyakocát kellett levágni. Persze az is elképzelhető, hogy a legtöbbször nem anyaállatból származott, és csak afféle szolás volt, hogy „szinte folyik belőle a tej”.

⁴² Phasis folyó és vidéke Kisázsiaiban. Lásd 72. vers.

⁴³ A rómaiak igen magas fokon művelték a fák ojtását.

⁴⁴ Tejbe kellett mártani evés előtt. Id. Plinius írja (*Naturalis historia* XVIII. 11. 27), hogy ezt a cipót egy cserépedényben sütötték meg, amelyet a végén szét kellett törni, hogy hozzáférjenek.

⁴⁵ Részint mert a gomba romlandó áru, részint mert az ínycs nem szívesen osztja meg másokkal.

⁴⁶ Énekesmadár-fajta (olaszul *beccafico*), valószínűleg sem fügét, sem szőlőt nem eszik, hanem az e növények körül repkedő rovarokat kapja el.

⁴⁷ A fentebb említett csiperke mögött.

⁴⁸ A kis madarakat felfűzve, tízesével lehetett megvenni.

⁴⁹ Ezeket előételként tálalták a lakomákon.

⁵⁰ Ahogy a kocatógy, úgy a sertés méhe is ínycsemege volt Rómában. A süldők méhének kivétele, a kanok kiheréléséhez hasonlóan, azért is történt, hogy az állatok jobban hízzanak.

⁵¹ Ennek a növénynek pókhálószerű száalai voltak.

⁵² Az ókorban természetesen nem kukoricával tömték a libákat, hanem fügével.

⁵³ A mókushoz hasonló, téli álmat alvó kis állatkát szívesen ették a rómaiak.

⁵⁴ A nyulak által kapart üreget és a várostromkor ásott alagutakat (és a bányajáratokat is) *cuniculus*nak nevezték a rómaiak.

⁵⁵ Sorrendben ez az első fennmaradt verse Martialisnak, amelynek versformája nem disztichon, hanem sánta jambus (*choliambus*), más néven *skazon*.

⁵⁶ A *gallus* szó egyaránt jelenti a kakast és Cybele unuch papjait is.

XIII. 50. Szarvasgomba

Széttörjük mi a gyenge fejünkkel a jó anyaföldet,
gombák közt mi vagyunk ízre a másodikok.⁴⁷

XIII. 51. Tucatnyi fenyőrigó

Persze neked csak a dús nárdus- vagy a rózsa-füzér szép,
ámde nekem mégis szebb a rigókoszorú.⁴⁸

XIII. 52. Kacsa

Egyben kell a kacsát tálalni, de enni elég a
mellét és a nyakát. Többit a kukta egye.

XIII. 53. Gerle

Hogyha kövér gerlét kapok én, nem kell a saláta,
sem csiga⁴⁹ – étvágyam én oda tartogatom.

XIII. 54. Csülök

Hispánföldi csülök? Tán Észak-Gallia küldte?
Mindegy: sonka csak az úri gyomorba kerül.

XIII. 55. Sonka

Friss ez a sonka. Siess hát, hívd a barátaid össze,
mert ha avas lesz már, úgy ki nem állhatom én.

XIII. 56. Sertésméh⁵⁰

Persze te jobban örülsz, ha a méh süldőmalacé volt,
énnekem ízletesebb egy viselőskoca-méh.

XIII. 57. Egyiptomi bab

Nílusi táj babját majszolva nevetni tudod csak,
hogy szívós szálát húzza fogad s kezed is.⁵¹

XIII. 58. Libamáj

Nézd, csak mekkora máj: ez szinte nagyobb a libánál.⁵²
Ámultan kérded: Hol terem ily csoda, mondd?

XIII. 59. Pele⁵³

Átalszom bizony én a telet – s meghízom olyankor:
álmon kívül nem kell oda más eleség.

XIII. 60. Üregi nyúl

Szívesen él ez a nyúl a saját kikapart üregében.
Harcban az ellenség – ostrom alatt – ilyet ás.⁵⁴

XIII. 61. Fajdkakas

Minden finomságok között az első hely,
sokan mondják, a fajdkakas husának jár.⁵⁵

XIII. 62. Hízott tyúkok

Akkor hízik a tyúk, ha finom liszten nevelődik
benn a sötét ólban. Míly leleményes az íny!

XIII. 63. Kappan

Hogy ne soványodjon le, az ágyékát kimerítve,
hát kiherélték őt. Ám kakas így is azért.⁵⁶

XIII. 64. Ugyanaz

Hasztalanul kushad le a tyúk a steril kakasához.
Mennyire illik rá, hogy Cybelé madara.

XIII. 65. Fogoly

Ritkán adnak ilyen madarat mifelénk a szakácsok,
ám vízben gyakran játszik az ember ilyet.⁵⁷

XIII. 66. Galamb

Állj! El az esküszegő fogaiddal a zsenge galambtól,
hogyha Venusnak szent titkait ismered ám.⁵⁸

XIII. 67. Örvösgalamb

Elgyengíti az ágyékod, lelohasztja az örvös:
hát ebből ne egyél, hogyha ma szexet akarsz.

XIII. 68. Sárgarigó

Léppel s hálóval fogják meg e sárga madárkát,
akkortájt, amikor zöld a bogyó – de boros.⁵⁹

XIII. 69. Katta (pannon madár)

Pannon táj madarát nem küldheti Umbria hozzánk:
ezt csak a párjának adja Pudens szivesen.⁶⁰

XIII. 70. Páva

Bámulod ám, amikor széttárja a nagyszerű tollát –
és te galád, még egy durva szakácsnak adod?⁶¹

XIII. 71. Lángmadár (flamingó)

Lángszín tollam adott nevet énnekem – ámde az ínycsokor
nyelvem akarja csupán... S még ha beszélne is az?!

XIII. 72. Fácán

Engem a raktérben hoztak legelőször, az Argón:
Phasis mellett volt lakhelyem ám azelőtt.⁶²

XIII. 73. Numidiai gyöngytyúk

Hannibal, ámbátor belakott jó római lúddal
– barbár ipse! –, sosem ette saját madarát.

XIII. 74. Lúd

Megmentette e lúd Jupiter tarpeiusi házát.
Nem csoda, mert azt nem isten emelte neki.⁶³

XIII. 75. Daru

Megzavarod soraid, nem akarnak szállni betűid?
Mert Palamedész egy szárnyasa elhagy – azért.⁶⁴

XIII. 76. Szalonka

Baj ha szalonka? Fogoly kell? Ízben semmi különbség!
Mert a fogoly drágább, jobban is ízlene az?

XIII. 77. Hattyú

Édes dallamot ont lankadt nyelvvel a hattyú,
így énekli saját bús temetési dalát.⁶⁵

XIII. 78. Vízityúk (*porphyrio*)

Kis madarunk neve hogy lehetett otromba gigászé?
És most ezt viseli Porphyrio a kocsis.⁶⁶

XIII. 79. Élő márna

Már nem kap levegőt odabent az üvegben a márna.
Bágyadt. Tedd élő vízbe: feléled a hal.⁶⁷

⁵⁷ A szemérmesebb magyarázat szerint valóban volt egy ilyen nevű játék, amelyet vízben játszottak, a másik verzió szerint ez egy szójáték: *perdix* (fogoly), *perdümai* (görögül: szellenteni).

⁵⁸ A galamb Venus (Aphrodité) szent madara, amelyet tilos volt fogyasztaniuk a Venus misztériumába beavatottaknak. Gyakran persze egyszerűen a szerelmeseket nevezték Venus misztériuma résztvevőinek.

⁵⁹ Vagyis még a szőlő teljes érése előtt.

⁶⁰ Az umbriai Pudens Martialis katonatiszt-ismerőse volt. Ez az egyetlen vers, amelynek tárgya teljesen homályos az utókor számára. Nem tudjuk, melyik lehet az a különleges madár, amely kizárólag Pannoniában (a Kárpát-medencében?) élt ekkoriban. Talán a tűzok?

⁶¹ A pávát nemcsak díszállatként, hanem a húsa (legalábbis bizonyos részei) miatt is tartották, ahogy a következő versben említett flamingót is.

⁶² A hagyomány szerint az aranygyapjúért Kolkhiszba tartó Argó és hajósai hozták Európába a fácánt a Phaszisz mellől. Valójában Nagy Sándor hódításai nyomán ismerték meg a görögök, a rómaiak pedig csak a Kr. e. 1. században.

⁶³ Kr. e. 382-ben a gallok betörése idején a capitoliumi ludak gágogása riasztotta fel a római őrseget, így menekült meg a tarpeiusi Jupiter-templom is. Később ez leégett, de most a már életében istennek tartott Domitianus újjáépíttette.

⁶⁴ A hagyomány szerint Palamedész találta fel a betűk formáját. A deltát, illetve a latin V betűt a darvak röpte után alkotta meg. Ha tehát egy betű hiányzik, akkor az írás összeza-varodik.

⁶⁵ „Hattyúdál.”

⁶⁶ Ez a madár Egyiptomban, a Nílus mentén él. Porphürión az istenek ellen lázadó gigászok egyike volt, s Martialis idejében így hívták a zöld klub egyik kocsisát.

⁶⁷ Seneca írja felháborodva (*Naturales quaestiones* III. 17–18), hogy gyakran kitették a lakomaasztalra a halat, hogy a vendégek gyönyörködhesse az oxigénhiánytól haladokl márna színének változásaiban: először vörös lesz, majd elsápad és pikkelyei különböző színekben játszanak. Seneca véleményét, úgy tűnik, Martialis is osztja.

⁶⁸ Az ókoriak, Arisztotelész nyomán, a teknősökről tartották, hogy a naptól felhevült páncéllal nem tudnak lemerülni.

⁶⁹ Martialis fennmaradt műveiben ez az első epigramma, melynek versformája hendecasyllabus.

⁷⁰ Az ismert fürdőhely kötnyékén, a Lucrinus-tóban osztrigákat is tenyésztettek.

⁷¹ A Liris folyó Latium és Campania között található. Marica a mítosz szerint Faunus isten felesége volt, a közeli erdőben templomot emeltek neki.

⁷² Alexandriai, mivel ezt a makedóniai Pellából származó Nagy Sándor alapította.

⁷³ Szintén tenyésztették, részint a színezőanyaga miatt, részint más tengeri állatok eleségeként (lásd a 90. verset), de az emberek is fogyasztották.

⁷⁴ Ezt a kis méretű halat sózva, a főétel előtt tállalták.

⁷⁵ A Timavus folyó északon, Aquileia mellett ömlik az Adria tengerbe.

⁷⁶ Mesterséges tengervizes tavakban tenyésztették a rómaiak, Caius Sergius Orata kezdeményezése nyomán, aki a cognomenét is e hal (*aurata*) után kapta.

⁷⁷ Vagyis az ilyen hal a császár asztalára való.

⁷⁸ Az aitoliai Kalüdön erdejében élő vadkan megölése kedvelt történet a görög mitológiában. Rómában a nagyobb lakomák főfogása gyakran az egészben feltálalt, különleges módon elkészített vaddisznó volt.

XIII. 80. Muréna

Nézd, a muréna, amely mélységekben szeret úszni,
és bőrét ha a nap megsüti: nem merül el.⁶⁸

XIII. 81. Lepényhal

Bármilyen nagy a tál, amelybe raktad,
táladnál a lepényhalat nagyobb lesz.⁶⁹

XIII. 82. Osztriga

Baiaeból⁷⁰ jöttem, korhelyként részegen éppen:
most a nemes mártást szomjazom, add ide hát.

XIII. 83. Garnélarákok

Kedvel minket a kék Liris, melyet óv a Maríca⁷¹
erdeje. Épp onnan jött a mi rákseregünk.

XIII. 84. Papagájhal

Csúf papagájhal ez itt: szétmarta a tengeri sós víz.
Belsősegei jók – ámde a többi pocskék.

XIII. 85. Nílusi tilápia

Nílusi halpiacon régóta a legkeresettebb:
pellai íny sohasem kérne különb csemegét.⁷²

XIII. 86. Tengeri sün

Ámbár tüskés külseje megszurkálja az ujjad,
meghámozva puha s ízes a tengeri sün.

XIII. 87. Bíborcsiga⁷³

Hálátlan! Te a vérünkkel színezett köpönyegben
jársz, s nem elég neked ez: ételed is mi leszünk!

XIII. 88. Gébhal

Bár a velenceiek ragyogó lakomákat ehetnek:
ízeltőnek azért gébhalat adnak előbb.⁷⁴

XIII. 89. Tengeri sügér

Omlóshúsu sügér, megkedvelvén a Timávust,⁷⁵
édesvízbe kevert tengeri sót ehet ott.

XIII. 90. Aranycsíkú keszeg

Nem minden keszeg ér sokat és van nagyrabecsülve –
csak ha a Lucrinus tóban eszik csigahúst.⁷⁶

XIII. 91. Tok

Küldd e halat sebesen fel a legmagasabb palotába:
ambroziás lakomák éke e ritka fogás.⁷⁷

XIII. 92. Mezei nyúl

Szárnyasban legjobb a rigó – ha itélni lehetne –,
s négy lábában meg legkitünőbb vad a nyúl.

XIII. 93. Vadkan

Egykori rémisztő sörtés fenevad, melyet egy nagy
aetol lándzsa leszúrt – az lehetett csak ilyen.⁷⁸

XIII. 94. Őz

Vadkan agyarral ijeszt, az agancsa megóvja a szarvast –
s én, békés kicsi őz: egyszerű préda vagyok.

- XIII. 95. Nyársszarvú antilop (*oryx*)
Reggeli állathecc nem utolsó tárgya e zsákmány:
drága vad ám az oryx: sok kutya pusztul el itt.⁷⁹
- XIII. 96. Szarvas
Ezt a kötőfékkal szelidítetted, Cyparissus.
Vagy netalán ez a vad Silvia szarvasa volt?⁸⁰
- XIII. 97. Szopós vadszamár-csikó
Míg a szamár csikáját nem etetheti más, csak az anyja,
addig passzol csak rá a *lalísio* név.
- XIII. 98. Vadkecske
Látod a vadkecskét fent függeni szinte a sziklán,
s várod, hogy leesik? – Mit neki ott a kutyák!
- XIII. 99. Gazella
Kis kedvencnek adod gyerekednek e csöppnyi gazellát.
Érte ruhájával integet olykor a nép.⁸¹
- XIII. 100. Vadszamár
Itt van a szép onager, s a vadászok elengedik ezt az
ind agyarast: nem kell rázni miatta ruhád.⁸²
- XIII. 101. Venafrumi olaj
Ezt az olajfabogyóból tudja kinyomni Venafrum.⁸³
Bármi kenőccsel is élsz, benne van illata ám.
- XIII. 102. Drága halmártás (*garum*)
Ennek alapja a kis makrélákból kinyomott vér.
Vedd az ajándékom: nagyszerű úri *garum*.⁸⁴
- XIII. 103. Olcsó halmártás (*muria*)
Tonhal lánya vagyok, nézd, most jövök Antipolisból.⁸⁵
Makrélát vártál? Hát te olyat sose kapsz.
- XIII. 104. Atticai méz
Théseus ősi Hyméttusa fosztogatója e nektárt
pallasi erdőkből⁸⁶ küldte: a méh minekünk.
- XIII. 105. Szicíliai lépesméz
Hogyha Sicilia küldi a mézét Hybla hegyéről
bátran gondolnád róla, hogy atticai.
- XIII. 106. Aszúbor
Cnossusban született ez a bor, Crétán szüretelték.⁸⁷
Hogyha szegény vagy, s nincs méhsöröd – ezt ihatod.
- XIII. 107. Szurkos bor
Tényleg szurkos bor, bizony ám, a hazája Vienna.
Elhíheted: nem más, Romulus adta nekem.⁸⁸
- XIII. 108. Méhsör
Attica méze zavarta fel ezt a falernusi nektárt.
Ezt Ganymédésznek kéne vegyítenie.⁸⁹
- XIII. 109. Albai bor
Ezt a mi császárunk kitűnő pincésze küldte:
Júliusi hegy tetején büszke magára nagyon.⁹⁰

⁷⁹ Az amphitheatrumi látványosságok egyike volt ez a hosszúszarvú afrikai vad, amely igencsak veszélyes volt az őt támadó kutyák számára.

⁸⁰ A mitológiai Küparisszosznak volt egy szelíd szarvasa, amelynek elpusztulása után ciprusfává változott bánatában. Silvia kedvenc szarvasát Ascanius öli meg az *Aeneis* hetedik énekében.

⁸¹ Az amphitheatrumban a nézők togájuk végét lengetve kérhettek kegyelmet a porondon lévő zsákmányállatnak.

⁸² Bizonyára az történt, hogy az amphitheatrumi elefántvadászat közben beszabadult egy vadszamár a porondra, így lefűjták a vadászatot, az elefánt megmenekült, nem kellett a nézőknek ruhájukat lengetni.

⁸³ Campaniai város. A rómaiaknál a kenőcsök alapanyagául is az olaj szolgált.

⁸⁴ A római konyha egyik meghatározó jellegzetessége a halak belsőségeiből készült halmártás. Eredetileg a görögöktől vették át, a neve is onnan származik, a latin neve *liquamen*. Többféle fűszerezéssel, többféle minőségben és árban volt kapható birodalomszerte. Bizonyos értelemben a sót is helyettesítette, ezért tettek még a kolbászfélékbe is *garumot*.

⁸⁵ Galliai város a Földközi-tenger partján.

⁸⁶ Az attikai Hüméttosz-hegy, Thészeusz és Pallasz Athéné földje, a mézéről volt híres.

⁸⁷ Kréta szigetén az aszúbor napon szárított muskotályszőlőből készítették.

⁸⁸ Vienna galliai város, Romulus odavalósi borkereskedő. A borba részint a tartósítás miatt keverték szurkot vagy gyantát, illetve a szurokkal légmentesített dugaszolás révén kerülhetett a borba.

⁸⁹ A méhsör valójában mézzel együtt érlelt bor volt. Nyilván elég édes lehetett, de a rómaiak amúgy is mindig vízzel keverve itták a bort. A legdrágább mézből és a legdrágább borból készült ital olyan, hogy ezt az istenek pohárnokának, Ganymédésznek kellene töltenie.

⁹⁰ Alba Longa hegye a város alapítójának, Iulusnak (Ascaniusnak) a nevét viselte. Itt volt Domitianusnak palotája és szőleje.

- ⁹¹ A murra valószínűleg áttetsző, színjátészó ásvány, achátféle.
- ⁹² Surrentum városa nemcsak a boráról, hanem cserépedényeiről is híres volt.
- ⁹³ Sinuessa campaniai város, amely mellett a két hegy, a *Mons Massicus* és a *Mons Falernus* adta a rómaiak legkiválóbb, leginkább dicséret borait. Mivel az éveket a konzulok nevével jelölték, ezért ha senki nem volt konzul a szüretelés évében, akkor az még a királyság idejéből származó bor lehetne – de természetesen ez csak Martialis túlzása.
- ⁹⁴ Setia latiumi város a Pomptinus lánvidék melletti dombokon.
- ⁹⁵ Fundi szintén latiumi város. Opimius Kr. e. 125-ben volt konzul. Neve mint évjárat-jelölés fogalommal vált a bortermelők körében mint a „nagyon régi és nagyon jó bor” szinonimájává. Martialis is gyakran emlegeti.
- ⁹⁶ A Neapolis közelében, a trifolinus népről elnevezett vidéken termelt bor csak közepes minőségűnek számított.
- ⁹⁷ Az Ager Caecubus mocsaras vidékén a fent említett Fundi, illetve a Terracina közelében fekvő Amyclae városa kitűnő boráról volt ismert.
- ⁹⁸ Latiumi város. Bora száraz és fanyar ízű volt.
- ⁹⁹ A mamertinusok szicíliai néptörzs volt Messana környékén. Az itteni bor gyenge minőségű volt, de ha sokáig érlelik, s így eléri a mitológiai Nesztór korát, akkor felveszi a versenyt akármilyen kiváló borral. Persze ez is közhely volt a római borászok körében, Martialis is többször felhasználja a verseiben.
- ¹⁰⁰ Tarraco Hispania keleti részén feküdt.
- ¹⁰¹ Martialisnak e vers tanúsága szerint már ekkor, tulajdonképpen költői pályafutása előtt volt egy kisebb birtoka Nomentumban. Jóllehet itt szőlőt is termesztett, aligha foglalkozhatott vele túl sokat, ezért nem csoda, hogy a szomszédja, Quintus Ovidius sokkal jobb borokkal büszkélkedhetett.
- ¹⁰² Spoletum umbriai város. Bora édeskés, aranszínű volt. Ismét arról ír Martialis, hogy a gyengébb minőségű bor is jobb öregkorában, mint a kiváló bor újkorában. A rómaiak ugyanis a nehéz, testesebb óborokat szerették, s az újborok szinte még mustnak számítottak.
- ¹⁰³ Paelignus, marsus: régi közép-itáliai népek nevei. A marsus bor igen száraz volt, gyakran gyomorerősítőként itták.
- ¹⁰⁴ Az egyiptomi bort nem sokra becsülték Rómában, ám az ottani ecetet annál inkább.
- ¹⁰⁵ Hogy a bor jobban elálljon majd bennük, ezért kifüstölték az amphorákat, így a beléjük öntött ital is füstszagú lett.
- ¹⁰⁶ Nepos Martialis szomszédja Nomentumban és Rómában is, de ezenkívül az etruriai Caerében is volt birtoka. Az itteni borából csak Martialisnak és Quintus Ovidiusnak adott – nem csoda, hogy a költő szerint olyan jó, hogy akár setiainak is elmenne.

- XIII. 110. Surrentumi bor
Ez surrentumi bor? Nem kell ide murra,⁹¹ arany sem: mert e bor otthonról hozza saját poharát.⁹²
- XIII. 111. Falernusi bor
Ezt Sinuessában nyomták ki a Massicus ormán.
Ej, na ki volt azon év konzula? Senkise volt!⁹³
- XIII. 112. Setiai bor
Sétia fentről néz le a Pompinus mezejére:⁹⁴
egy kicsi város, amely régi palackokat ad.
- XIII. 113. Fundii bor
Fundi borát bőven szüretelte Opimius egykor:⁹⁵
ő maga konzulként nyomta, de itta is ám.
- XIII. 114. Trifolinus bor
Nem vagyok én Bacchus kedvence, csupán trifolínus,
ámde a rangsorban tán hetedik vagyok én.⁹⁶
- XIII. 115. Caecubusi bor
Caecubus óbora ez, mert hagyta megérni Amyclae:⁹⁷
szőlőtöke virul ott a mocsár közepén.
- XIII. 116. Signiai bor
Signiait⁹⁸ kortyolsz, mert gyomrod terhe folyékony?
Lassan a szomjaddal: elkap a székrekedés!
- XIII. 117. Mamertinus bor
Nestori korba került mámertínus boritalt kapsz:
hívd, aminek tetszik – bármi lehetne neve.⁹⁹
- XIII. 118. Tarracói bor
Tarraco városa¹⁰⁰ (csak Campania győzi le borban)
küldte e flaskát, mely túltesz a sok hazain.
- XIII. 119. Nomentumi bor
Ez nomentumi bor, bizony ám, a saját szüretemből –
ám ha szeret Quintus, nála te jobbat ihatsz.¹⁰¹
- XIII. 120. Spoletumi bor¹⁰²
Spólétum bora itt kotyog ebben a régi palackban,
így minekünk finomabb, mint a falernusi – must.
- XIII. 121. Paelignus bor
Paelignus bérlő marsus¹⁰³ lőrért, zavarost küld.
Nem te – a volt szolgád fogja meginni csupán.
- XIII. 122. Ecet
Nílusi drága ecet van e korsóban, bizonyítom.
Olcsóbb lenne, ha bor lenne belül,¹⁰⁴ tudom én.
- XIII. 123. Massiliai füstösbor¹⁰⁵
Hogyha a sportula száz embert odavonzana hozzád
Massiliából jött füstszagu bort igyanak.
- XIII. 124. Caerei bor
Caeréből Neposé – azt hitted, Sétia küldte?
Nem tömegé ez a bor: hárman iszunk csak ilyet.¹⁰⁶

XIII. 125. Tarentumi bor

Híres a gyapjával s boldog szőlőivel Aulon.¹⁰⁷

Adja neked gyapját – és nekem adja a bort.

XIII. 126. Illatszeres kenőcs

Jó illatszeredet s borodat sose hagyd örökösre:

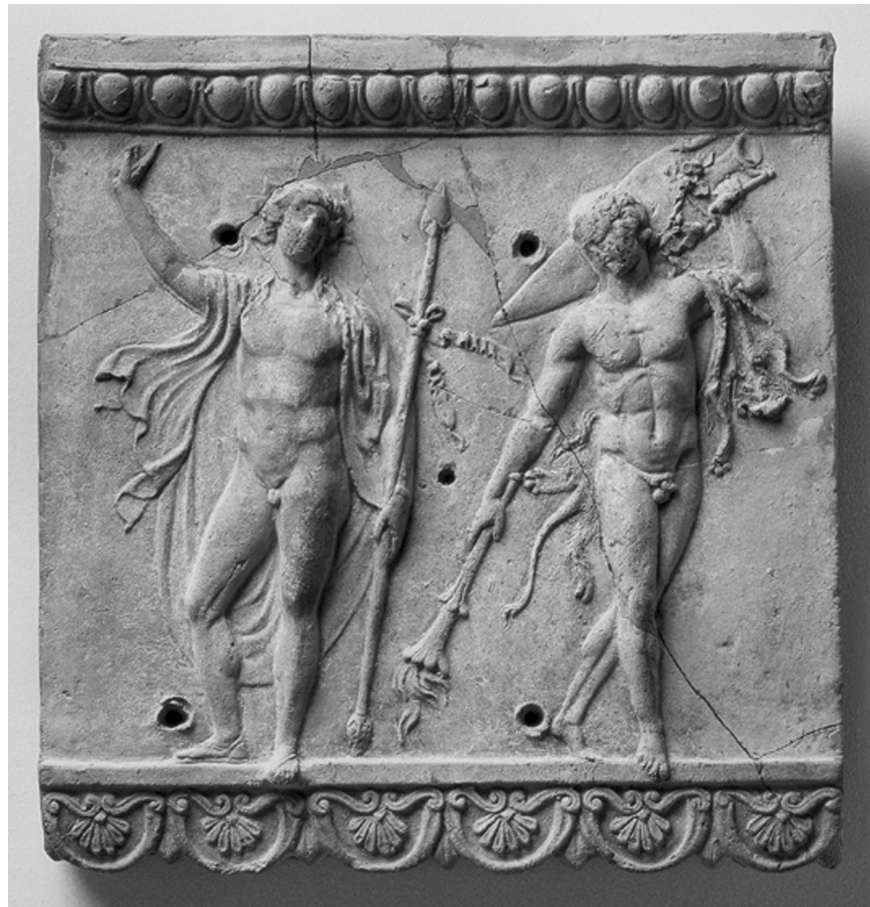
ő élvezze a pénzt – ám ezeket te magad.

XIII. 127. Rózsakoszorú

Nézd, Caesar, sietős koszorút küld íme a tél is:

hol van még a tavasz, s nyílik a rózsza neked.¹⁰⁸

Bálint Gábor fordítása

Épületdíszítő terrakottalap Dionüszosz-Bacchus és táncoló szatír reliefjével,
Kr. e. 25 – Kr. u. 25 k. (Budapest, Szépművészeti Múzeum, Rázsó András felvétele)

¹⁰⁷ Hegy Tarentum mellett. Az itteni bor édes és könnyű volt.

¹⁰⁸ Rómában igen kedvelték a virágokat, a nagy lakomákon szívesen viseltek rózsakoszorút a fejükön. Telente többek között Egyiptomból hozták a rózsákat, de pl. Domitianusnak melegházaik voltak, ahonnan mindig friss rózsákat kaphatott. Észrevehetjük, hogy Martialis nem csupán kezdte a könyvét a császár magasztalásával, hanem ezzel is zárja le.